

ویژگیهای عبادت امیرمؤمنان علیه السلام

گشت و با آن جراحات به شهادت رسید.

و در حال شهادت نیز جملات نماز را بر زبان داشت که «مَاتَ عَلِيٌّ وَ الصَّلَاةُ بَيْنَ شَفَتَيْهِ» علی از دنیا رفت در حالی که نماز بین دو لبش بود.» با این حال، علی علیه السلام اهل سیاست و حکومت، مرد رزم و جهاد، و اهل اجتماع و مردم‌داری بود. این گونه نبود که عبادت، او را از مسئولیتهای اجتماعی و خانوادگی باز دارد. عبادت او با همه امور زندگی پیوند داشت، بر عکس عده‌ای که در طول تاریخ اهل عبادت و ریاضت بوده‌اند، ولی بریده

ای علی ای بی‌نهایت بی‌کران
ای جهان بی‌کران در تو نهان
ای علی ای آفتاب کوی عشق
می‌دهد کوی ولایت بوی عشق
ای علی ای خضر، ای نوح، ای خلیل
ای نشان از حکمت رب جلیل
از برترین امتیازات
امیرمؤمنان علیه السلام که تمام صفات برتر او
به نحوی از آن سرچشمه می‌گیرد،
عبادت و بندگی اوست. او عابد شب و
شیر دلاور روز بود که هرگز از عبادت
و بندگی خدا خسته نشد. او در مرکز
عبادت، یعنی کعبه به دنیا آمد و در حال
نماز، در محراب عبادت مجروح

نزدیک نشده است نزدیک شونده‌ای
[به خداوند متعال] به [وسیله‌ای] مانند
عبادت خداوند.»

۳. فضیلت بزرگان: بزرگی به مال
و حسب و نسب نیست، بلکه «فَضِيلَةُ
السَّادَةِ حُسْنُ الْعِبَادَةِ»^۴ برتری سروران (و
بزرگان) نیکو عبادت نمودن است.»

۵. حُرّ واقعی: آزاد واقعی کسی
است که از بند هوس رسته و به بندگی
مولای حقیقی در آمده است. امام
علی علیه السلام فرمود: «مَنْ قَامَ بِشَرَائِطِ الْعُبُودِيَّةِ
أَهْلٌ لِلْعِتْقِ»^۵ هر کس به شرایط بندگی
قیام کند، اهلیت (و سزاواری) آزادی
یافته است.»

ب. ویژگیهای عبادت علی علیه السلام

جامعیت اوصاف علی علیه السلام در
جامعیت عبادت او نهفته است. اگر آن
حضرت تمامی آنچه را که خوبان عالم
دارند، داراست، بخاطر آن است که
عبادت او تمام اوصاف بایسته و

از اجتماع و زندگی و خانواده به سر
می بردند.

ضروری می نماید که نگاهی به
ویژگیهای عبادت مولا داشته باشیم تا
راهنمایی باشد برای جامعه اسلامی،
مخصوصاً تشیع و آنهایی که
می خواهند عبادت را همراه با
مسئولیت‌های دیگر داشته باشند.

الف. اهمیت عبادت و بندگی از

دیدگاه علی علیه السلام

در فرهنگ قرآن و روایات،
عبادت از اهمیت والایی برخوردار
است تا آنجا که هدف خلقت انسان و
جن عبادت و بندگی دانسته شده
است.^۱ در روایات، از جمله کلمات
امیر عابدان، علی علیه السلام تعبيرات زیبایی
درباره عبادت آمده است که به
نمونه‌هایی اشاره می شود:

۱. محبوب خدا: امام علی علیه السلام
فرمود: «إِذَا أَحَبَّ اللَّهُ عَبْدًا أَلْهَمَهُ حُسْنَ
الْعِبَادَةِ»^۲ هر گاه خداوند بنده‌ای را
دوست بدارد، خوب عبادت کردن را
به او الهام می کند.»

۲. قرب الهی: امیر مؤمنان علیه السلام

فرمود: «مَا تَقَرَّبَ مُتَقَرَّبٌ بِمِثْلِ عِبَادَةِ اللَّهِ»^۳

۱. ذاریات / ۵۶.

۲. غرر الحکم و درر الکلم، ص ۱۹۸، ح ۳۹۳۵.

۳. همان، ص ۱۹۹، ح ۳۹۴۲.

۴. همان، ص ۱۹۹، ح ۳۹۳۷.

۵. همان، ح ۳۹۴۰ و ر.ک: آثار الصادقین، صادق

احسان بخش، ج ۱۲، ص ۲۹۸.

شود. و عمل اندک با علم زیاد بهتر از عمل بسیار با علم اندک همراه با شک و تردید می‌باشد.»

و گاهی آن حضرت اعلام خطر می‌کرد که «مَنْ عَبْدَ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ كَفَرَ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُ»^۲ هر کس بدون آگاهی و معرفت خدا را عبادت کند، از جایی که خود نمی‌داند سر از کفر در می‌آورد.» مصداق بارز این حدیث در تاریخ اسلام، خوارج است که با آن همه عبادت بر علیه امام زمان خویش قیام کردند. اگر هم جاهلی به چنان خطری دچار نشود، لااقل بهره کافی از عبادت نمی‌برد؛ چنان که علی علیه السلام فرمود: «لَا خَيْرَ فِي عِبَادَةِ لَيْسَ فِيهَا تَفَقُّهُ»^۳ عبادتی که آگاهانه نباشد، خیری در آن نیست.»

و گاه دردمندان سفارش می‌فرمود: «اسْكُنُوا فِي أَنْفُسِكُمْ مَعْرِفَةَ مَا تَعْبُدُونَ حَتَّى يَنْفَعَكُمْ مَا تَحَرَّ كُونَ مِنَ الْجَوَارِحِ

شایسته عبادت را در خود فراهم آورده و برخوردار است که به نمونه‌هایی اشاره می‌شود.

۱. عبادت آگاهانه

از مهم‌ترین ویژگی یک عبادت برتر این است که عابد آن آگاه به معبود و آگاه به مسئولیت خویش و زمان خود باشد و گرنه، نه تنها ثمربخش نخواهد بود که خطر ساز و انحراف آور است.

علی علیه السلام این حقیقت را با زبانها و بیانه‌های مختلفی گوشزد و بیان می‌نمود، گاه می‌فرمود:

«الْمُتَعَبِّدُ عَلَى غَيْرِ فِقْهِ كَجَمَارِ الطَّاحُونَةِ يَدُورُ وَلَا يَبْرُحُ وَرَكَعَاتَانِ مِنْ عَالِمٍ خَيْرٌ مِنْ سَبْعِينَ رَكْعَةً مِنْ جَاهِلٍ لِأَنَّ الْعَالِمَ تَأْتِيهِ الْفِتْنَةُ فَيَخْرُجُ مِنْهَا بِعِلْمِهِ وَتَأْتِي الْجَاهِلَ فَتَنْسِفُهُ نَسْفًا وَقَلِيلَ الْعَمَلِ مَعَ كَثِيرِ الْعِلْمِ خَيْرٌ مِنْ كَثِيرِ الْعَمَلِ مَعَ قَلِيلِ الْعِلْمِ وَالشُّكُّ وَالسُّبُهَةُ»^۱
پرستشگر نادان همچون خیر آسیاب است که به گرد خود می‌گردد و گامی به پیش نمی‌رود. و دو رکعت (نماز) از شخص عالم برتر از هفتاد رکعت نماز نادان است؛ زیرا عالم وقتی گرفتار فتنه شود، با علم خود از آن بیرون می‌آید، ولی جاهل وقتی دچار فتنه گردد، غرق

۱. سفينة البحار، شیخ عباس قمی، ج ۲، ص ۱۱۴.

۲. اعلام الدین، ص ۹۶؛ آثار الصادقین، ص ۲۹۸.

۳. تحف العقول، ص ۲۰۴؛ مستخب میران الحکمة، ص ۳۲۵.

بِعِبَادَةٍ مِّنْ تَعْرِفُون؛^۱ معرفت و شناخت آن کس را که می پرستید، در جان خود جای دهید تا حرکتهای بدنی که برای عبادت معبود شناخته شده خویش تحمل می کنید، شما را سود رساند.

و عبادت آن حضرت در اوج عرفان و آگاهی بود. ذِغْلِبِ عرض کرد: یا امیرالمؤمنین! آیا پروردگارت را دیده ای؟ آن حضرت فرمود: «مَا كُنْتُ رَأَيْتَهُ رَبًّا لَمْ أَرَهُ. فَقَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ! كَيْفَ رَأَيْتَهُ؟ قَالَ: يَا ذِغْلِبُ لَمْ تَرَ الْعَبْدُونَ بِمُشَاهَدَةِ الْأَبْصَارِ وَلَكِنْ رَأَتْهُ الْقُلُوبُ بِحَقَائِقِ الْإِيمَانِ؛^۲ من پروردگاری را که نبینم، نمی پرستم. عرض کرد: یا امیرالمؤمنین! او را چگونه دیدی؟ فرمود: ای ذغلب! او بر تو! دیده های ظاهر او را نتواند دید، ولی دیده های دل به وسیله حقایق ایمان او را مشاهده می کنند.»

۲. عبادت عاشقانه

ز بارگاه قدس حق یک نفس اوکنار نیست
علی است عاشق خدا بندگیش شعار نیست
وقتی معرفت و شناخت به معبود اصلی به حد اعلای خود رسید، به دنبال آن عشق و محبت آشکار

می شود.

نقش جمال یار را تا که بدل کشیده ام
یکسره مهر این و آن از دل خود بریده ام
هر نظری که بگذرد جلوه رویش از نظر
بار دگر نکو ترش بینم از آنکه دیده ام
در تاریخ اسلام نمونه های زیادی از عبادتگران عاشق بوده و هست که صحنه های به یادماندنی از خود به جای گذاشته اند. علی علیه السلام شاگرد مکتب اسلام است و عبادت او در اوج عشق و محبت الهی قرار دارد. خود آن حضرت می فرماید: «الْهِيَ مَا عَبَدْتِكَ خَوْفًا مِنْ نَارِكَ وَلَا طَمَعًا فِي جَنَّتِكَ لَكِنْ وَجَدْتِكَ أَهْلًا لِلْعِبَادَةِ فَعَبَدْتِكَ؛^۳ بار خدایا! تو را به خاطر ترس از آتش جهنمت، و یا به جهت طمع به بهشتت عبادت نمی کنم، بلکه تو را شایسته عبادت یافتم، پس تو را عبادت می کنم.»
در روایت دیگری، عبادت را به سه گونه تقسیم نموده: عبادت بردگان

۱. بحار الانوار، ج ۷۵، ص ۶۳.

۲. اصول کافی، ج ۱، ص ۲۴۵؛ توحید صدوق،

ص ۱۰۹؛ سفینه البحار، ج ۲، ص ۱۸۰.

۳. تفسیر صافی، چاپ قدیم، ص ۳۳۳؛ آثار الصادقین، ص ۳۲۵؛ نهج البلاغه، حکمت ۲۹۰.

شدند؛ همانان که در نماز خود [فروتن و] خاشع‌اند.»

علی علیه السلام بر این ویژگی نیز تأکید دارد و به دیگران سفارش می‌فرماید که «لِيَخْشَعَ الرَّجُلُ فِي صَلَاتِهِ، فَإِنَّهُ مَنْ خَشَعَ قَلْبُهُ لِلَّهِ عَزَّوَجَلَّ خَشَعَتْ جَوَارِحُهُ فَلَا يَغِيْبُتُ بِشَيْءٍ؛^۴ آدمی باید در نمازش خشوع داشته باشد؛ زیرا کسی که قلبش برای خدای عزیز و جلیل خاشع شد، همه اعضا و اندامش نیز خاشع گردد. پس با چیزی سرگرم و مشغول نمی‌شود.»

در جای دیگر به کمیل چنین سفارش نمود: «يَا كَمِيلُ لَيْسَ الشَّأْنُ أَنْ تُصَلِّيَ وَتُصُومَ وَتَتَصَدَّقَ إِنَّمَا الشَّأْنُ أَنْ تَكُونَ الصَّلَاةَ قُعْلَبْتَ بِقَلْبِ نَقِيٍّ وَ عَمَلِ عِنْدَ اللَّهِ مَرْضِيٍّ وَ خُشُوعِ سَوِيٍّ، وَإِبْقَاءِ لِلْجِدِّ فِيهَا؛^۵ ای کمیل! مقام این نیست که نماز گذاری و روزه‌گیری و صدقه‌دهی،

که ناشی از ترس است، و عبادت تاجران که برای رسیدن به بهشت است، و عبادت آزادمردان، و آن‌گاه می‌فرماید: «وَقَوْمٌ عَبَدُوا اللَّهَ حُبًّا لَهُ فَتَلَكَّ عِبَادَةُ الْأَخْرَارِ وَ هِيَ أَفْضَلُ الْعِبَادَةِ؛^۱ و گروهی خدا را به خاطر دوستی (و عشق) او می‌پرستند، پس این‌گونه عبادت، عبادت آزادمردان است و برترین عبادت هم همین است.» و در جای دیگر فرمود: «لَوْ لَمْ يَتَوَعَّدِ اللَّهُ عَلِيَّ مَفْصِيَّتِهِ لَكَانَ يَجِبُ أَنْ لَا يَغْفِي شُكْرًا لِيَغْمَتِيهِ؛^۲ اگر [فرضاً] خداوند نکرده بود، برای معصیت خود معین نکرده بود، سپاس‌گزاری از نعمتش ایجاب می‌کرد که از فرمانش سرپیچی نشود.»

۳. عبادت خاشعانه

نماز یکی از مهم‌ترین عبادات است و از ویژگیهای مهم یک نماز مطلوب این است که انسان در حال نماز، خضوع و خشوع داشته باشد. هم اعضا و اندام در خدمت نماز باشد و هم دل در گرو خداوند. قرآن کریم درباره مؤمنان می‌فرماید: «قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ؛^۳ «به راستی که ایمان آورندگان رستگار

۱. الکافی، ج ۲، ص ۸۴، ح ۵؛ منتخب‌المیزان، ص ۳۲۶؛ نهج البلاغه، حکمت ۲۳۷.

۲. سیری در نهج البلاغه، ص ۸۶.

۳. مؤمنون / ۱-۲.

۴. بحار الانوار، ج ۸۱، ص ۲۳۹؛ آثار الصادقین، ج ۱۱، ص ۱۰۷.

۵. بحار الانوار، ج ۷۴، ص ۲۷۳؛ آثار الصادقین، ج ۱۱، ص ۱۰۶.

خود فرمود: «سَبَبُ الْإِخْلَاصِ الْيَقِينُ»^۲ سبب و علت اخلاص و رزیدن، باور است.»

و در جای دیگر فرمود: «ثَمَرَةُ الْعِلْمِ إِخْلَاصُ الْعَمَلِ»^۳ میوه علم و دانش، خالص نمودن عمل است.»
۵. عبادت مستمر

علی علیه السلام می فرماید: «دَوَامُ الْعِبَادَةِ بُرْهَانُ الْفَقْرِ وَالسَّعَادَةِ وَدَوَامُ الشُّكْرِ عُنْوَانُ دَرْكِ الزِّيَادَةِ»^۴ عبادت دائمی دلیل پیروزی و نسیک بختی است و سپاس گذاری همیشگی، نشانه دریافت فرونی [نعمت] می باشد.»

و فرمود: «قَلْبٌ تَدْوُمُ عَلَيْهِ أَزْجَى مِنْ كَثِيرٍ مَمْلُوءٍ مِنْهُ»^۳ [عمل] اندکی که به آن ادامه می دهی، امید [شود دهی] به آن بیشتر از کار بسیاری است که ملال آور

مقام آن است که نماز همراه قلب پاک انجام شود و مورد پسند الهی بوده، همراه با خشوع متعادل، و دوام جدیت باشد.»

و علی علیه السلام خود چنان عبادتی داشت. شاهدش عبادتهای شبانه اوست که هر شب بر اثر درک عظمت خدا و خوف از او غش می کرد.

۴. عبادت خالصانه

آن گاه که معرفت و عشق وجود انسان را فراگرفت، بوی شرک و ریائیز از انسان دور می شود و عبادت رنگ خلوص به خود خواهد گرفت. علی علیه السلام عبادت خالصانه را این گونه توصیف می کند: «الْعِبَادَةُ الْخَالِصَةُ أَنْ لَا يَزُجُّو الرَّجُلَ إِلَّا زَيَّةً وَلَا يَخَافُ إِلَّا ذَنْبَهُ»^۱ عبادت خالص آن است که آدمی فقط به پروردگارش امید داشته باشد و جز از گناهش نترسد.»

از آنجا که یقین و باور علی علیه السلام در بالاترین قله معرفت قرار دارد، اخلاص او نیز چنین است؛ چرا که

۱. غرر الحکم و درر الکلم، ص ۱۹۹، ح ۳۹۴۵.

۲. همان، ص ۶۲، ح ۷۴۶.

۳. همان، ص ۶۴، ح ۷۹۹.

۴. آثار الصادقین، ج ۱۲، ص ۳۰۱؛ ناسخ

التواریخ، ج ۶، ص ۱۸۷.

۳. بحار الانوار، ج ۶۸، ص ۲۱۸.

[و غیر دائمی] است.»

۶. میانه‌روی در عبادت

نکته دیگری که مولا علی علیه السلام به آن توجه دارد، اقتصاد و میانه‌روی در عبادات است؛ یعنی انسان به قدری که توان دارد و حال و نشاط او را یاری می‌کند، به عبادت بپردازد و از افراط و تفریط پرهیز نماید.

رهر و آن است که آهسته و پیوسته رود

رهر و آن نیست گهی تند و گهی خسته رود
در بخشی از وصیت نامه آن حضرت به فرزندش می‌خوانیم: «و اَقْتَصِدْ فِي عِبَادَتِكَ وَ عَلَيْكَ فِيهَا بِالْأَمْرِ الدَّائِمِ الَّذِي تُطِيقُهُ»^۱ [پسرم!] در انجام عبادت میانه‌رو باش و بر تو لازم است که در انجام عبادت روش دائمی که توانش را داری، پیشه سازی.»

ج. برترین عبادات

در این بخش به نمونه‌هایی از برترین عبادات از دیدگاه امیر موحدان علیه السلام اشاره می‌کنیم.

۱. رکوع و سجود: از میان عبادات،

برترین عبادتی که انسان را بیشتر به خداوند نزدیک می‌کند، رکوع و سجود است. آن حضرت می‌فرماید: «نِعْمَ الْعِبَادَةُ السُّجُودُ وَ الرَّكُوعُ»^۲ بهترین عبادت سجده و رکوع است.»

۲. انجام واجبات: آن حضرت فرمود:

«وَأَوْلَى عِبَادَةٍ كَأَدَاءِ الْفَرَائِضِ»^۳ هیچ عبادتی همچون انجام دادن واجبات نیست.»

این نکته درخور دقت است، مخصوصاً در جامعه‌ی امروزی، که خیلیها دنبال انجام کارهای غیر واجب، و ترک واجبات هستند. ایام عاشورا خرج می‌دهند، ولی خمس مال خویش را نمی‌پردازند. شبها تا دیروقت عزاداری می‌کنند، ولی نماز صبح از دست می‌رود. هر سال به مشهد و عمره... می‌روند، اما زکات و خمس را نمی‌پردازند و ....

۳. اندیشیدن: امام علی علیه السلام می‌فرماید:

«أَفْضَلُ الْعِبَادَةِ الْفِكْرُ»^۴ برترین عبادت

۱. همان، ج ۶۸، ص ۲۱۴.

۲. غرر الحکم و دررالکلم، ص ۱۷۵، ح ۳۳۵۵.

۳. نهج البلاغه، حکمت ۱۱۳.

۴. غرر الحکم و دررالکلم، ص ۵۶، ح ۵۲۲.

تفکر است.»

زنخستان بگوش آید طنینی

و علم و دانش نیز که باعث

عجائب جان فزا و دلنشینی

پرورش اندیشه می شود، مشمول این

علی دارد مناجات شبانه

برتری خواهد شد؛ چنان که حضرت

ندای آتشین و عاشقانه

رسول ﷺ فرمود: «أَفْضَلُ الْعِبَادَةِ الْفَقِيْهُ»^۱

به روز واقعه ضرب میدان

برترین عبادت فهم [دین] است.»

به نخستان بود گریان و نالان

در آن جا چون نهنگ بحر تقدیر

۴. اخلاص: حضرت علی عليه السلام

در اینجا آتشین آهش جهان گیر

فرمود: «أَفْضَلُ الْعِبَادَةِ الْإِخْلَاصُ»^۲ برترین

گاهی انبان زاد و توشه بردوش

عبادت اخلاص است.»

یتیمان را نمی کردی فراموش

۵. عفت و پاکدامنی: آن حضرت در

ز تاریکی به شب پوشیده رخسار

کلام دیگری فرمود: «أَفْضَلُ الْعِبَادَةِ

سراغ کودکان رفتی پدروار

الْعِفَافُ»^۳ برترین عبادت پاکدامنی است.»

بر آن دستی که خیر می گشودی

۶. بی رغبتی به دنیا: امام علی عليه السلام

یتیمان را نوازش می نمودی

فرمود: «أَفْضَلُ الْعِبَادَةِ الزَّهَادَةُ»^۴ برترین

بسی از دهر دون پرور، غمین بود

عبادت زهدورزی است.»

شیر آه سروس آتشین بود

۷. خشوع در مقابل خدا: آن حضرت

فرمود: «أَفْضَلُ الْعِبَادَةِ الْعِلْمُ بِاللَّهِ وَالتَّوَاضُّعُ

۱. بحار الانوار، ج ۶۷، ص ۳۰۴؛ آثار الصادقین،

ج ۱۲، ص ۳۱۳.

۲. مجموعه ورام، ج ۲، ص ۱۰۹.

۳. بحار الانوار، ج ۶۸، ص ۲۶۹.

۴. میزان الحکمة، ج ۶، ص ۲۰، ح ۱۱۳۶۵.

۵. بحار الانوار، ج ۷۵، ص ۲۴۷؛ تحف العقول،

ص ۴۲۴.

۶. غرر الحکم و دررالکلم، ص ۱۹۹، ح ۳۹۴۷.

لَهُ»^۵ برترین عبادت، معرفت به خداوند

و فروتنی در مقابل اوست.»

۸. پیروزی بر عادت: و فرمود: «أَفْضَلُ

الْعِبَادَةِ غَلَبَةُ الْعَادَةِ»^۶ برترین عبادت

پیروزی بر عادت است.»